

TEORIJSKO-METODOLOŠKE ZAMISLI ANTUNA RADIĆA I NJIHOV UTJECAJ NA ETNOLOŠKI RAD U HRVATSKOJ

ALEKSANDRA MURAJ

Zavod za istraživanje folklor
Soc. revolucije 17, 41000 Zagreb

UDK 39.001
Izvorni znanstveni rad

Iz opusa Antuna Radića (1868—1919), koji je pretežno publicističko-političkog značaja, autorica je odabrala mjesta u kojima su izložena stajališta o teoriji i metodologiji etnologije. Ukazano je na Radićeve misli kojima je odredio sadržaj i opseg predmeta etnološke discipline, objasnio potrebu i smisao etnološke djelatnosti i naznačio metodu rada. Ta su stajališta krtički vrednovana u odnosu na današnju etnološku misao. Pokazan je također utjecaj Radićevih zamisli na kasniji, pa i suvremeni, rad u Hrvatskoj.

U posljednjim desetljećima 19. st. istraživanje usmenog stvaralaštva i tradicijske kulture poprimalo je u Hrvatskoj sve više znanstveno obilježje. Najsnažniji su poticaji za tu aktivnost dolazili iz novoosnovane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Osnivanjem Akademijina odbora god. 1889, kojemu je bio zadatak da skuplja i objavljuje etnografsku građu i studije, te pokretanjem stalne stručne publikacije, *Zbornika za narodni život i običaje*, koji redovito izlazi od 1896, bili su osigurani tehnički uvjeti za organizirani etnološki rad. Istovremeno stvorene su i okolnosti za etnološko djelovanje Antuna Radića, koji je od drugog broja *Zbornika* (1897.) postao njegovim urednikom. Odmah je objavio *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (Sabrana djela I, 17 — 83), koja nije predstavljala samo pomagalo za upućivanje suradnika u tu vrstu posla, već je bila i programatski dokument jedne novoutemeljene znanosti u Hrvatskoj.

Prije nego što se osvrnem na Radićeva teorijska stajališta, njegovo određenje sadržaja i opsega predmeta etnologije, te odabiranja znanstvene metode, dužna sam izreći jednu napomenu. Radić se izravno bavio etnologijom kratko vrijeme, nepunih pet godina, kada je obavljao dužnost redaktora *Zbornika*. Tada je uz *Osnovu* napisao još nekoliko članaka o etnološkoj problematici, te više prikaza i ocjena etnološke literature. Sve ostalo njegovo djelovanje i pisanje bilo je posvećeno publicističkom i političkom radu. U obimnom opusu koji je ostavio ne nalazi se, osim *Osnove*, djelo u kojem bi na jednom mjestu bila izložena njegova znanstvena koncepcija, već su misli koje se odnose na tu problematiku razbacane kojekuda. Stoga su njegove ideje, kako ću ih ovdje izložiti (u najkraćem mogućem obliku¹⁾), moj osobni izbor. Trgajući ih iz konteksta različitih

¹⁾ Ovaj je članak samo izvadak iz znatno opširnijeg teksta o Antunu Radiću i njegovu doprinosu hrvatskoj etnologiji, napisanog za druge svrhe i za sada još neobjavljenog.

članaka, nastalih u različito vrijeme i s različitim pobudama, pokušala sam ih sastaviti u cjelinu. Pri tom sam svjesna da je izbor mogao biti i drugačiji.

Osnovna kategorija u Radićevoj teorijskoj misli jest kultura, koju je eksplicitno definirao 1909. god. »Štogaod je čovjek ikad igdje učinio i stvorio, da mu život bude lakši i ljepši, zove se to kulturni čin, kulturno djelo, a sve skupa, što je više ljudi u tu svrhu učinilo, ili što je jedan narod u tu svrhu učinio naime: da mu bude bolje i ljepše, to se zove kultura.« (SD VIII, 65) Autor je, dakle, razlikovao kulturni čin, koji je tek učinak pojedinca, od kulture kao cjelokupnosti učinaka grupe (pod grupom je najčešće podrazumijevao etničku zajednicu, narod); a kulture raznih naroda (koje se mogu i međusobno razlikovati) čine opće kulture čovječanstva. (V. Belaj, 1965, 31-32)

Tako široko obuhvaćeni pojam kulture Radić je dalje distingvirao u »kulturu srca« i »kulturu uma«. »Kultura srca daje narodu posebno obilježje, ta je kultura naroda. U tu granu kulture spada način života, običaji, društveno uređenje, poezija.« (SD XVI, 16-17) I tim je riječima određio sadržaj predmeta etnološke discipline. Sintagmu »kultura uma« u kasnijim je člancima zamijenio pojmom »civilizacija«. Pa iako je naglašavao tuđinsko porijeklo civilizacije (SD VIII, 71), te njezinu suprotnost entitetu kulture (SD XVI, 171), ipak je smatrao da narodnu kulturu treba uskladiti s tekovinama moderne tehničke civilizacije. (SD XVI, 171, 172) Bitno svojstvo kulture, kojim se razlikuje od civilizacije, jest — po Radiću — tradicija. »Budući da u životu, koji je sam po sebi vječna mijena, baš ono i samo ono zovemo kulturom, što dobije određenu i stalnu neku formu razlikujemo razne kulture i u njoj razne kulture i u njoj razne forme... Forma naime ili stil nije ništa drugo, nego onaj momenat, kad čovječja koja misao, ili čin, ili djelo dobije onaj izraz, koji čovjeka potpuno zadovoljava, tako da ga nastoji upravo u toj formi ponoviti... Tako forma i stil stvara kulturnu tradiciju.« (SD XVI, 150)

Kulturne sastavine Radić nije smatrao statičkima, nepromjenljivima; bio je svjestan procesa koji se dešavaju u kulturi. »Vrste (genre) društvenih tvorevina« — piše među ostalim — »epos, pjesma, drama, nisu kao neka vječna, nadnaravna bića s vječnim i nepromjenljivim svojstvima, već i one postaju, razvijaju se, mjenjaju se i propadaju.« (SD XVI, 33)

Kultura, kako ju je Radić shvaćao, ima i integracijsko i segregacijsko svojstvo. Unutar nacije djeluje ujedinjavajući; pa se npr. hrvatski narod razlikuje od ostalih evropskih naroda po svojoj kulturi. Razjedinjavajući djeluje unutar društvene zajednice: dijeli »narod« (a tu je Radić mislio na seljaštvo kao nosioce kulture) od ostalih društvenih »staleža«. Na osnovi takvih pretpostavki Radić je odredio opseg predmeta, jer se etnologija — po njegovu mišljenju — treba baviti proučavanjem »prostoga' naroda, t.j. onoga dijela naroda koji je svoje narodne, etničke biljege sačuvao. A onim drugim dijelom naroda, t.zv. inteligencijom, — tim se bavi... kulturna povjest...«. (SD I, 268) I upravo takvo opredjeljenje, bavljenje načinom života i kulture seljaštva (tj. »prostoga« naroda), ostalo je trajnom oznakom hrvatske etnologije gotovo do najnovijih vremena.

Tako je Radić uveo u tadašnju misaonu djelatnost u Hrvatskoj novu znanstvenu disciplinu, koju naziva »etnologija«, nauka o narodima ili narodoznanstvo« (SD I, 13), i za koju izričito kaže da je »nauka« koja se bavi duševnim životom naroda u svezi s materijalnim prilikama.« (SD I, 268)

Osim što je odredio sadržaj i opseg predmeta, Radić je objasnio i potrebu i smisao etnološkoga posla, koji bi trebao biti usmjeren traženju »općenitih zakona po kojima narod živi i misli« (SD I, 13); i-straživanju uz — roka tim zakonima, te zatim vrednovanju tradicijske kulture sui generis. (SD I, 15) No, ličnost kao što je bio Antun Radić, nije mogla a da tom znanstvenom cilju ne pridoda i svoj političko-ideološki cilj — očekivanje da će etnološki rezultati dovesti do pomirenja »naroda« i »gospode«, tj. do izravnavanja — po Radiću međusobno konfliktnih — »narodne« i »gospodske« kulture.

Kako izgledaju Radićeve teze (i ovako najsažetije iznesene) s vremenske udaljenosti koja je u međuvremenu nastala, u odnosu na sadašnje stanje etnološke misli, kao i s obzirom na odjeke u hrvatskoj etnologiji? I danas možemo pozitivnim ocijeniti njegovo određenje kulture kao predmeta etnologije, te shvaćanje da se pojam kulture ne odnosi na kulturu pojedine ličnosti, već na cjelokupnost životnih očitovanja. Kultura i danas ostaje osnovni pojam etnologije, bez obzira kako je koji teoretičari shvaćaju — s prevagom kulturoloških ili socioloških pogleda. (D. Rihtman-Auguštin, 1976, 2 i d.) Modernim se također može ocijeniti njegovo gledanje na ambivalentnost kulture: na njezino svojstvo postojanosti (»tradicija«), ali i istovremeno dinamičnosti (»neprestana mijena«). Pa i Radićeva misao o razlikovanju ljudskih skupina na temelju njihove enkulturacije zavičajnom kulturom uklapa se u suvremeno poimanje kulture, koja jest doduše univerzalna u iskustvu čovjeka, a ipak je svaka njezina lokalna ili regionalna manifestacija jedinstvena.²

Svoje je vrijeme u teorijskom smislu Radić prerastao i odbacivanjem ideje o jednolinijskom, pravilnom, razvoju kulture, što je predstavljalo jedan od aksioma tada vladajuće koncepcije evolucionizma. Uvjeren da se kultura razvija različitim i putevima i stranputicama blizak je mišljenju današnjeg vremena.

Najviše se zamjerki Radiću može uputiti na određenje opsega predmeta etnologije. Doduše valja reći da je njegova teza o seljačkoj tradiciji kao jedinjoj autentičnoj, izvornoj kulturi doživjela kritike još odmah po objavljivanju koncem prošlog stoljeća, u akademijimskim krugovima. I u suvremenoj je stručnoj literaturi pokazano da su pojam »narod«, te »narodna kultura« u Radićevom smislu teško održava. (D. Rihtman-Auguštin, 1976, 6 i d.)

Ukazala bih na to kako nikakvu pažnju u teorijskoj misli nije poklonio radništvu, kojeg nije ubrojio niti među »narod«, niti među »gospodu«. Radićevi biografi većinom ističu kako i nije moglo biti drugačije, jer je industrijalizacija u Hrvatskoj činila tek tada prve korake, pa radništva

²⁾ »Govoreći općenito, nema opće ljudske kulture, nego samo općih kultura ovih ili onih etničkih skupina« — kaže K. Moszynski. (1958, 10)

jedva da je i bilo. Ali, suvremena historiografija nudi drugačije činjenice: radništvo je itekako postojalo u Zagrebu Radićeva doba.³ No, ono se nije uklapalo u njegove ideološke nazore.

U svojoj osnovnoj tezi o dvije konfliktne kulture kao kriterij za razlikovanje »naroda« i »gospode« spominje — uz život na selu, domaće odijelo, (relativnu) neškolanost — i manuelni rad. (SD I, 3) Ali sasvim je drugačije vrednovao seljački manuelni rad od radničkog. Čini se da je to proizašlo iz dubokog Radićeva uvjerenja o vječnom kontinuitetu seljaštva, o njegovom postojanju u svim povijesnim epohama, i to seljaka — posjednika zemlje, za kojim će, kao proizvođačem hrane, uvijek postojati primarna društvena potreba. Ne malu važnost u Radićevoj građansko-filozofskoj orijentaciji činio je upravo faktor privatnog vlasništva; seljaci su posjednici zemlje, a radnici »nemaju ništa drugo nego svoje ruke«. (SD VII, 152) No, najviše je zazirao od radničkog internacionalizma. Radić je, naime, radnicima osporavao snažan nacionalni osjećaj, dok je istovremeno bio uvjeren da svjesne osjećaje nacionalne pripadnosti posjeduju seljaci.

Nije se zamislio nad porijeklom radnika, koji su najvećim dijelom dolazili sa sela. Nije ga zanimao njihov način života ni kultura, te se nije ni pokušao uživiti u proces njihova prekidanja sa seoskim tradicijama, premda ga je bio svjestan. (SD I, 5) Kako radništvo nije svrstao niti u gospodniti u narod, nije mu ni u svom krajnjem cilju — niveliranju kulture — namijenio nikakvu ulogu.

A ta njegova stajališta utjecala su na usmjerenje hrvatske etnologije, koja se — s neznatnim izuzecima — bavila samo izučavanjem kulture seljaštva, dok o radništvu ne postoje ni pojedinačna, a kamoli sustavna istraživanja u cijelom šezdesetogodišnjem postradićevom periodu.

Spomenula sam da je Radić osim znanstvenog narodoznanstva namijenio i praktične ciljeve. Težio je za takvom etnologijom koja će biti društveno angažirana, čiji će rezultati djelovati kritički na društvenu svijest i pomoći razvoju društvenog boljitka. Ostavljajući ovdje po strani Radićevo ideološko opredjeljenje i njegova shvaćanja društvenog preobražaja, za koja su povjesničari utvrdili da ne izlaze iz okvira građanske političke misli (B. Boban, 1979, 301), moramo ustanoviti da etnologija u Hrvatskoj — kako se razvijala poslije njega — još uvijek nije uspjela pronaći put kojim bi postala prisutnija u društvenom životu.

A što reći o njegovoj tezi o postojanju dviju kultura u hrvatskom narodu, te težnji za njihovom pomirbom? Mislim da se ovdje postavlja fundamentalno pitanje: radi li se doista o dva tipa kulture ili samo o dva načina življenja i izražavanja iste kulture? I nije li se u našem današnjem životu ta kultura već izravnala, ali ne uz pomoć primijenjenih etnoloških rezultata, već uslijed općeg procesa urbanizacije, demokratizacije i tehnološkog razvoja?

³⁾ Tako već od šezdesetih i sedamdesetih godina 19. st. postoje u zagrebačkoj urbanoj strukturi posebne stambene četvrti radnika (Radnički dol, nešto kasnije radnička naselja na Savskoj cesti, Trešnjevki, uz Glavni kolodvor i dr.). Od 1892, čak četiri godine prije objavljivanja Zbornika, izlazi radnički list Sloboda, a od 1907. vlasti su radnicima dopuštale i sindikalno udruživanje. (I. Kampuš-I. Karaman, 1975, 160-161)

Radić je naznačio, ako ne i doradio i metodu etnološkog rada. S obzirom da je pretpostavio da će se znanstvena građa sabirati izravnim opažanjem, a do znanstvenih rezultata dolaziti uspoređivanjem srodnih činjeničnih područja, može je se označiti kao empirijsku i analitički-komparativnu metodu. Metodčki mu se postupak sastoji od tri glavne faze: sabiranje građe, klasifikacije, te znanstvene obrade. Posao sabiranja građe trebalo je provesti na smišljen i ujednačen način, pa je u tu svrhu napisao *Osnovu*. Koncipirao ju je s očitim nastojanjem da se način života seljaka sagleda u cjelini i nedvojbeno jest da mu je čovjek, izražen svojom kulturom, bio središnji predmet istraživanja. Za posao sabiranja građe Radić je postavio određene metodičke zahtjeve, koje ovdje neću detaljnije razmotriti,⁴ a odnose se na profil opisivača, njegov opći pristup i način rada, inzistiranje na doslovnom zapisu i sl. Valja tek reći da je Radićev osobni doprinos etnološkoj metodi koju je preporučio bio najiscrpniji i najrazrađeniji za prvu fazu rada — deskripciju, premda i sâm taj dio posla nije smatrao znanstvenim radom. (SD I, 16) Drugu fazu — klasifikaciju, tek je nagovijestio, i to samo za jedan dio građe. Preporučio je da se provede analiza istovrsnih elemenata ili pojava, što će u daljem postupku omogućiti sintezu na višoj pojavnoj razini, sintezu misli. (SD I, 263)

Za interpretaciju, kao slijedeću fazu znanstvenog postupka, Radić je bio svjestan potrebe multidisciplinarnog pristupa. Isticao je da se u proučavanju treba služiti rezultatima pomoćnih znanosti. U takve je ubrojio antropologiju (misleći pritom na somatsku antropologiju), etnologiju (pod kojom u ovom kontekstu podrazumijeva istraživanje izvanevropskih kultura), prapovijest i lingvistiku. (SD I, 84)

Rezimirajući autorove misli o metodi etnološkog rada može se prvi dio Radićeva znanstvenog postupka ocijeniti dobro zamišljenim, koherentnim prema postavljenom cilju i u mnogo čemu ispred svog vremena. To posebno vrijedi za *Osnovu*, koja je bila jedan od najboljih mogućih kvestionara u vrijeme kada je nastala, i bila sukladna prilikama kakve su vladale u hrvatskim selima na prijelazu stoljeća. Razumije se, u suvremenim uvjetima, s obzirom na istraživački prostor i istraživačke postupke etnološkog rada, ta je vrijednost znatno manja.

Ostale dvije faze postupka u svojim su naznakama ostale bez razrađenih uputa, formuliranih kriterija i jasnih pravaca spoznavanja. Stoga se i ne može tvrditi da je Radić doista razradio metodu narodoznanstva. U zaslugu mu valja ubrojiti što je preporučio komparaciju, a odrekao se metodâ prirodnih znanosti. I što je dozvolio slobodan izbor metode (SD I, 85), naslutivši da se ona najvećim dijelom formira prema specifičnoj problematici postavljenog zadatka. Treba još dodati da Antun Radić nije ostavio niti jednu etnološku studiju u kojoj bi određenim postupkom na konkretnoj građi argumentirao svoje metodičke zamisli. Teorija i praksa u ovom dijelu Radićeve aktivnosti nisu se uzajamno prožimale, zamisli su mu ostale u »kabinetu«, tek nagoviještene.

A ta je nerazrađenost metode ostavila znatan trag u hrvatskoj etnologiji. U desetljećima poslije Radića težište etnološkoga rada bilo je na

⁴ Vidi bilješku 11

sabiranju građe. U znatno se manjem opsegu građu znanstveno obrađivalo, a najmanje se pažnje posvećivalo razvoju teorijske misli. (M. Vodopija, 1977, 74).

Ipak, najveća vrijednost koju je hrvatska etnologija baštinila od svog utemeljivača jest postojeća obimna građa u *Zborniku*, koja je skupljana prema Radićevim uputama. Najvećim dijelom te građe mogu se služiti i današnji istraživači bez obzira na njihovu znanstvenu orijentaciju, te teorijsku koncepciju, koju će u interpretaciji te građe primijeniti. A time je valjanost nekih zamisli Antuna Radića neosporno potvrđena.

CITIRANI IZVORI I LITERATURA

- Radić, Antun, *Sabrana djela. Knjiga I-XIX. Seljačka sloga*, Zagreb 1936—1939.
Belaj, Vitomir, *Dr Antun Radić, utemeljitelj hrvatske etnologije*. Magisterska radnja. 1965. Rkp.
- Boban, Branka, *Shvaćanje Antuna i Stjepana Radića o mjestu i ulozi seljaštva u gospodarskom, društvenom i političkom životu*. »Radovi« 12, Zagreb 1979. (265-304)
- Kampuš, Ivan — Karaman, dr Igor, *Tisućljetni Zagreb*. Školska knjiga, Zagreb 1975.
- Moszynski, Kazimierz, *Człowiek. Wstęp do etnografii powzecznej i etnologii*. Wrocław—Kraków—Warszawa 1958.
- Rihtman-Auguštin, Dunja, *Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja*. »Narodna umjetnost« 13, Zagreb 1976. (1-25)
- Vodopija, Milivoj, *Radićeva »Osnova« i narodni život danas*. »Etnološki pregled« 14, Etnološko društvo Jugoslavije, Beograd 1977. (71-74)

THEORETICAL-METHODOLOGICAL CONCEPTS OF ANTUN RADIĆ AND THEIR INFLUENCE ON ETHNOLOGY IN CROATIA

Summary

Antun Radić (1868—1919) is considered the founder of Croatian ethnology. The author selected from his voluminous opus, although mostly of journalistic-political character, those passages where she thought Radić was presenting his theoretical views. The article brings out Radić's ideas about the content and span of the subject of ethnological discipline, about the need for and the sense of ethnological research, as well as about methods of work. The author critically evaluates these views, relating them to the present state of the art. Also, she demonstrates what was the nature of Radić's influence, and its extent, on subsequent, even some contemporary, ethnological research in Croatia.